

Saborski "vritnjak" Károly Khuen-Héderváryju i politička kultura u Hrvatskoj u posljednja dva desetljeća 19. stoljeća

Smiljanić, Vlatko

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:900742>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2022-11-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Vlatko Smiljanić

**SABORSKI „VRITNJAK“ KÁROLY
KHUEN-HÉDÉRVÁRYJU I POLITIČKA
KULTURA U HRVATSKOJ U
POSLJEDNJA DVA DESETLJEĆA 19.
STOLJEĆA**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA POVIJEST

Vlatko Smiljanić

**SABORSKI „VRITNJAK“ KÁROLY
KHUEN-HÉDÉRVÁRYJU I POLITIČKA
KULTURA U HRVATSKOJ U
POSLJEDNJA DVA DESETLJEĆA 19.
STOLJEĆA**

ZAVRŠNI RAD

Mentorica: doc. dr. sc. Kristina Milković

Sumentor: doc. dr. sc. Stipica Grgić

Zagreb, 2018.

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. Tumačenja pojma politička kultura.....	5
3. Dragutin Khuen-Héderváry kao hrvatski ban. Prve dvije godine mandata.....	6
4. Arhivska afera	9
4.1. <i>Rasprava o aferi u hrvatskome tisku od srpnja do rujna 1885.</i>	9
4.2. <i>Saborska rasprava 30. rujna 1885.</i>	13
4.3. <i>Saborska rasprava 3. listopada 1885.</i>	14
5. „Vritnjak“	19
5.1. <i>Saborska rasprava 5. listopada 1885.</i>	19
5.2. <i>Autentičnost</i>	21
5.3. <i>Ishodi</i>	22
5.4. <i>Echo</i>	25
6. Zaključak.....	27
7. Bibliografija	30

1. Uvod

Banovanje Dragutina Károly Khuen-Héderváryja u hrvatskim zemljama, a napose u Banskoj Hrvatskoj, predstavlja zenit politički motivirane mađarizacije. Jedan je slučaj ostao posebno upamćen u kolektivnoj svijesti hrvatskoga naroda kao važan detalj hrvatske povijesti druge polovice 19. stoljeća. Riječ je o saborskom „vritnjaku“, događaju u kojem je saborski zastupnik Josip Gržanić navodno nogom udario bana Khuena nogom u stražnjicu. „Vritnjak“ kao važan politički čin u svojim su istraživanjima fragmentarno spominjali gotovo svi hrvatski povjesničari koji proučavaju 19. stoljeće (pr. Gross¹, Kolar², Šidak³, Turkalj⁴), ali i pravnici (pr. Heka⁵). M. Gross ovaj događaj tumači u kontekstu političke povijesti druge polovice 19. stoljeća s osobitom pažnjom na djelovanje Stranke prava. J. Turkalj na istom je tragu istraživanja uz dodatno analiziranje pravaškoga (novinskoga tiska). M. Kolar istražila je lik i djelo Josipa Gržanića kao značajnog političara senjskoga kraja. J. Šidak spominje „vritnjak“ u kontekstu hrvatske povijesti 19. stoljeća u cjelini. Na posljetku, L. Heka interpretira značaj bana Khuena kroz problematiku hrvatskoga pitanja u kontekstu hrvatske pravne povijesti.

Međutim, „vritnjak“ se u svim navedenim radovima ne analiza temeljito na način da se opisuje njegov motiv, uzrok, tijek, autentičnost i posljedice. Dosadašnja su istraživanja predstavila samo važne osobe ili procese koji su imali bitnu ulogu u tomu događaju. Stoga je za temu završnoga rada izabran *Saborski „vritnjak“ Károly Khuen-Héderváryju i politička kultura u Hrvatskoj u posljednja dva desetljeća 19. stoljeća*. Iako je pojam političke kulture definiran gotovo osamdeset godina nakon što se „vritnjak“ dogodio, autor će na temelju njegovih postulata analizirati političku kulturu osoba i procesa koji su vezani uz taj događaj te nastojati dokazati da je primjenjiv u ovom slučaju. Osim što se rad temelji na relevantnoj literaturi, koriste se novinski članci iz aktualnih političkih i humoristično-satiričnih izdanja toga vremena, kako režimske provenijencije, tako i opozicijske: *Agramer Zeitung*, *Arkiv za šalu i satiru*, *Katolička Dalmacija*, *Narodne*

¹ Mirjana Gross, *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*, Golden Marketing, Zagreb, 2000.

² Mira Kolar, „Senjanin Josip Gržanić, pravaški političar, u obnovi Senja i Hrvatske, u: *Senjski zbornik*, br. 22, 1995.

³ Jaroslav Šidak, Mirjana Gross et al., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*, Zagreb, Školska knjiga, 1968.

⁴ Jasna Turkalj, „Senj i Senjani u pravaškom pokretu 1880-ih godina“, u: *Senjski zbornik*, br. 30, 2003.

⁵ Ladislav Heka, „Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati“, u: *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 37, no. 3, 2016. & Ladislav Heka, „Hrvatski ban Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i hrvatsko nacionalo pitanje“, u: *Scrinia Slavonica*, vol. 16, 2016.

novine, *Sriemski Hrvat*, *Tries*, *Vragoljan* i dr. U Hrvatskomu državnom arhivu autor nije pronašao relevantne izvore i informacije.⁶ Autor će najprije opisati dolazak Khuena za hrvatskoga bana, zatim će interpretirati „arhivsku aferu“, koja je bila uzrok „vritnjaka“. Nakon toga će analizirati novinske članke u kojima je bilo riječi o tomu usporedno s literaturom. Temelj ovoga rada su saborske sjednice i njihova analiza, a naročito ona na kojoj se dogodio „vritnjak“. Na posljertku autor će se osvrnuti na ishode te recepciju „vritnjaka“. Cilj je, dakle, ovoga rada interpretirati i analizirati literaturu, novinske članke i zapisnike saborskih sjednica. Autor nastoji dokazati da su „vritnjak“, kao i njegove posljedice, jedinstven događaj u profilaciji političke kulture Stranke prava koja je upravo u osamdesetim 19. stoljeća doživjela vrhunac djelovanja.

2. Značenje pojma politička kultura

Pojam politička kultura su prvi puta 1963. godine u radu *Civilna kultura* koristili američki politolozi Gabriel A. Almond i Sidney Verba.⁷ Kao definiciju navode da „politička kultura predstavlja specifične političke orijentacije – stavove prema političkom sustavu i njegovim dijelovima, te stavove prema ulozi svakoga pojedinca u sustavu“.⁸ Politička kultura postoji kao sustav simbola, uvjerenja, vrijednosti i normi određenoga društva. Ona predstavlja stavove i orijentacije građana prema određenim objektima, ali i subjektima politike. Međutim, ona se ne može svesti samo na individualne orijentacije, nego već i na uvjerenja i vrednote nekoga društva. Tako možemo govoriti o političkoj kulturi pojedinca, ali i određenih društava.⁹ Upravo je pojam političke kulture omogućio interdisciplinarni pristup istraživanjima (historiografskih, socioloških, antropoloških i dr.).¹⁰

⁶ U fondu HR-HDA-65. Sabor Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, seriji *Opći spisi*, nisu sačuvani spisi vezani uz ovaj događaj. Hrvatski državni arhiv čuva i fond obitelji Khuen-Héderváry Belasy (HR-HDA-728), no taj fond ne sadrži gradivo koje se odnosi na samog bana. Međutim, fond HR-HDA-394. Stol sedmorice ima zabilježen predmet koji se odnosi na postupak protiv Davida Starčevića i ostalih zbog uvrede bana Khuen-Héderváryja 1885., no sva je građa objavljena u novinama koje su analizirane u svrhu ovoga istraživanja.

⁷ Sidney Verba & Gabriel Almond, *The Civic Culture*, Princeton University Press, Princeton, 1963.

⁸ Vladimir Vujčić, „Pojam političke kulture“, u: *Politička misao*, vol. 34, no. 4, 1998., 114.

⁹ S. v. *politička kultura*, „Hrvatska enciklopedija (Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža)“, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49235>, pristup ostvaren 22. lipnja 2018.

¹⁰ Više o tome: Vladimir Vujčić, „Politička kultura: politička potpora (legitimacija, povjerenje, identitet)“, u: *Politička misao*, vol. 36, br. 3, 1999., 101-120.

3. Dragutin Khuen-Héderváry kao hrvatski ban. Prve dvije godine mandata

Mađarska je vlada nakon prestanka Narodnoga pokreta, a potom i ukidanja komesarijata, željela što prije postaviti bana u hrvatskim zemljama na kojega bi mogla u potpunosti računati.¹¹ Time bi nagodbeni politički sustav i vladanje bili u ravnoteži. S argumentacijom „pacifikacije Hrvatske“ kralj je, ponovno, ručnim pisanim ukazom imenovao novoga bana Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, slavonskoga velikaša, Károly Khuen-Héderváryja 1. prosinca 1883., dakako na prijedlog mađarske vlade.¹²

Károly (Dragutin¹³) Khuen Belási¹⁴ rođen je 1849. u Grafenbergu (današnji Jeseník u Češkoj). Privatno se školovao na obiteljskomu imanju u Nuštru, a studirao je pravo u Zagrebu i Požunu. Već od 70-ih godina 19. stoljeća započinje njegova politička i državnička karijera. Vršio je važne administrativne i političke funkcije kao bilježnik, parlamentarni zastupnik i veliki župan. Brži politički uspon omogućila mu je ženidba s Margaritom Teleki, koja je bila nećakinja ugarskoga ministra predsjednika Kálmána Tisze.¹⁵ Međutim, njegovo imenovanje svi politički čimbenici u Hrvatskoj nisu povoljno prihvatili.¹⁶ Unionisti su smatrali da je novi ban nedovoljno iskusan te da je produžena ruka K. Tisze i kralja Franje Josipa, dok su hrvatski političari njegovo imenovanje doživjeli kao „nametanja kadra iz Mađarske, autokrata i eksponenta Pešte koji provodi mađarizaciju“.¹⁷ Ruganja su išla do te mjere da ga je oporbeni tisak nazivao „zimskim banom“ (vladat će samo jednu zimu).¹⁸

U Hrvatskom su saboru tada djelovale tri ključne stranke prema kojima se oblikovala politička kultura: Stranka unionista (popularno znani kao „mađaroni“), koja se zalaže za

¹¹ Gross, *Izorno pravaštvo...*, 413.

¹² Agneza Szabo, „Banska Hrvatska u doba bana Khuen-Héderváryja“, u: (ur.) Mirko Valentić & Lovorka Čoralčić, *Povijest Hrvata - druga knjiga - od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., 530.

¹³ U Hrvatskoj se službeno zvao Dragutin. (Gross, *Izorno pravaštvo...*, 413.)

¹⁴ Khuenovo izvorno prezime nije Héderváry. Njega je naslijedio nakon smrti svojega rođaka (po majci) Hédera Viczaya od Hédervára. Grof Viczayas je oporukom imenovao Khuena svojim nasljednikom uz uvjet da prihvati novo prezime. Godine 1874. Beč mu je odobrio ovaj postupak, a novi obiteljski grb nastao je spajanjem grbova spomenutih dviju obitelji. [Ladislav Heka, „Hrvatski ban Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i hrvatsko nacionalo pitanje“, u: *Scrinia Slavonica*“, vol. 16, 2016., 199.]

¹⁵ S. v. *Khuen Héderváry, Károly*, „Hrvatski biografski leksikon“, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=204>, pristup ostvaren 2. srpnja 2018. & Heka, *Hrvatski ban...*, 204.

¹⁶ Heka, *Hrvatski ban...*, 205.

¹⁷ Ladislav Heka, „Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati“, u: *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 37, no. 3, 2016., 1067.

¹⁸ Heka, *Hrvatski ban...*, 205.

što stabilniju i „čvršću“ političku integraciju Hrvatske i Mađarske. Zatim Narodna stranka („narodnjaci“), čiji se članovi zalažu za veću samostalnost Hrvatske, ali zbog zaštite od mađarizacije spas vide u većoj povezanosti s bečkim dvorom. Na posljetku tu je i Stranka prava čiji je temeljni cilj samostalna i suverena Hrvatska. Iako ovdje govorimo o honoracijskim strankama zbog maloga postotka biračkoga prava, one su važne jer potiču raspravu o državno-političkom statusu hrvatskih zemalja. Zanimljivo je proučiti javno mnijenje u Banskoj Hrvatskoj toga vremena koje se ogleda u stranačkom tisku, tadašnjem najvažnijem političkom mediju. Režimske *Narodne novine* iskazuju izrazitu suzdržanost imenovanjem Khuena za hrvatskoga bana. Takav se stav ističe zbog velikoga „iznenađenja i šoka“ koje je uslijedilo jer se u tisku Khuena nije spominjalo kao jednog od kandidata. Oporbeni tisak (pr. *Obzor* i *Sloboda*) očekivano pišu o Khuenu s izrazitom dozom omalovažavanja i ismijavanja.¹⁹

Mađarska je vlada imala dalekosežne ciljeve s postavljanjem Khuena za hrvatskoga bana. Prije svega, A. Szabo ističe da je Ugarska htjela putem hrvatskih zemalja osigurati „mađarski kapital“ koji bi imao „izlaz na more te u Bosnu i Hercegovinu (zbog sirovina, op. V. S.)“. Osim toga, Khuenov stav da se Ugarska može kvalitetno izgraditi isključivo u sastavu Habsburške Monarhije dali su odličan „echo“ prema kralju Franji Josipu kako bi stvorio njegovo povjerenje, a sve u okvirima Hrvatsko-ugarske nagodbe.²⁰

Khuen je u Hrvatsku stigao 9. prosinca 1883., a prvu saborsku sjednicu je održao osam dana kasnije. Njegov prvi saborski govor dao je naslutiti politiku koja se temelji na Hrvatsko-ugarskoj nagodbi. Između ostaloga, rekao je sljedeće:

Ako sam se na to odvažio, da preuzmem toli važnu i punu odgovornost toli i tešku zadaću (...) vodilo me je na to čuvstvo za neoskvrnjivi obstanak države sjedinjenih kraljevina krune svetog Stjepana. (...) Temelj djelatnost moje bit će temeljni zakon, koji određuje državnopravni odnošaj ovih kraljevina (...) Unutar granica samouprave i postojećih zakona (...) moći će se s mnogo doprinijeti, da se poboljša narodno gospodarstveno stanje zemlje. To će se pak gospodo moja s vaše strane tim sigurnije postići moći, ako se u djelokrugu vašem bude čini pokazalo čuvstvo za cjelokupnost kraljevina sv. Stjepana.²¹

¹⁹ *Povijesne kontroverze*, emisija 5. 10. 2017. o banu Khuenu Hedervaryju s dr. sc. Brankom Ostajmerom, <https://www.youtube.com/watch?v=ulAIMk1w3to>, pristup ostvaren 2. srpnja 2018.

²⁰ Szabo, *Banska Hrvatska...*, 530. & Šidak et al., *Povijest...*, 120.

²¹ Martin Polić, *Ban Dragutin grof Khuen-Hedervary i njegovo doba*, Vlastita naklada, Zagreb, 1901., 13-14.

Mirjana Gross jasno poriče Khuenove riječi gore navedene temeljno inspirirane nagodbenim ustrojem države. Ona tvrdi da „čin imenovanja (...) nije značio vraćanje nagodbene ustavnosti. (...) Zato je zadaća Hrvatskoga sabora (...) da raščisti pitanje je li nagodbeni sustav kao skup pravnih ustanova uopće moguć kada mađarska vlada drži da ovisi o njezinoj dobroj volji hoće li ga se držati ili neće“. Osim toga, tumači da „Khuenova izjava potpuno odgovara namjerama mađarske vlade da novi ban bude isključivo izvršitelj njezine volje, a ne i predstavnik hrvatske autonomije.“ Već je na prvomu saborskom zasjedanju nakon što je Khuen postao banom bilo jasno da će imati problema sa Strankom prava, čiji su zastupnici pokazivali svoj „stil i značaj istupa“ te političku samosvijest. Primjerice, zastupnik David Starčević je među prvima počeo s izgređima, a većina pravaša nije ustala prilikom čitanja kraljeva ručnoga pisma o imenovanju Khuena banom, što je inače bio običaj.²² Ovdje valja zapaziti činjenicu kršenja protokola, čime je Stranka prava krenula u jače izražavanje nezadovoljstva zbog imenovanja Khuena hrvatskim banom. Dakle, pravaši su već na početku Khuenova mandata tom slikovitom, ali jasnom političkom porukom definirali repulzivan stav prema novomu hrvatskom banu.

Jedan od prvih Khuenovih poteza nakon što je postao hrvatskim banom bio je oslabiti opozicijske stranke. Kako bi ih nastojao primiriti, Khuen i Tisza često organiziraju zasjedanja Kraljevinskih odbora s ciljem tumačenja Nagodbe.²³ Godine 1884. Khuen je ponovno potvrdio političku (pre)dominantnost u Hrvatskomu saboru time što je proveo saborske izbore i doradio poslovnik uz pomoć novoga izbornoga reda koji je išao na korist banovih pozvanika, tj. poslanika koje je ban mogao imenovati u Sabor.²⁴

²² Gross, *Izvorno pravaštvo* ..., 413-414.

²³ Agneza Szabo, *Banska Hrvatska* ..., 530-531.

²⁴ Agneza Szabo, *Banska Hrvatska* ..., 531-532.

4. Arhivska afera

4.1. Rasprava o aferi u hrvatskome tisku od srpnja do rujna 1885.

Sredinom srpnja 1885. Khuen je potajno naložio premještanje trinaest kutija²⁵ važnih srednjovjekovnih i novovjekovnih spisa, uključujući one o konfisciranim imanjima Zrinskih i Frankapana²⁶, iz zagrebačkoga Zemaljskog arhiva u Budim, tvrdeći da oni pripadaju Ugarskoj. Ti su dokumenti prvotno u 18. stoljeću odneseni iz Hrvatske.²⁷ Službeno se zovu *Neoregistrata acta* (Novopopisani spisi, op. V.S.), a neslužbeno *Komorski spisi*. Njih je ban Josip Jelačić preko Ivana Kukuljevića Sakcinskog, nakon što je s vojskom zauzeo Budim, vratio u Zagreb 1849. godine.²⁸

Iako se rasprava o komorskim spisima vodila još od 1853., onovremeni hrvatski tisak tek je 22. srpnja 1885. započeo objavljivati članke o ovoj temi, nakon njihova premještanja. Režimske *Narodne novine* prenose da je u listu *Pozor* Ivan Krstitelj Tkalčić, „bivši kaptolski, a sada akademski arhivar“ pisao upit Josipu Miškatoviću, „zemaljskom arkivaru“, kamo je nestalo „18.000 ispravah“. Međutim, Miškatović se pozivao na odredbu da ban ima pravo nadzora nad zemaljskim arhivom te time je „vlastan nalagati arkivu“, tj. upravljati njime.²⁹

Već sedam dana nakon ovoga članka Miškatoviću je osigurana naslovnica *Narodnih novina* za članak naziva *NESLUŽBENO. Komorska pisma*. Na početku autor navodi historijat premještaja spisa od 1849. pa sve do tadašnjih vremena. Naravno, ovaj opis dodatno je začinjjen gorčinom:

Svršiv bojeve o povratak ustava i učvrstiv zadobivenu državnopravnu poziciju, poče se Ugarska brinuti za svoje arkive. U njoj se opaža neugasiva žedja za iztraživanjem historije. Na temelju historije bili su nastojali utvrditi pravo zemlje naprama Austriji, i pošto su jednoč

²⁵ Radoslav Zaradić, „O problemima arhivske službe u Hrvatskoj iz arhivističke perspektive“, u: *Hrvatska revija*, vol. 17, no. 2, 2017., 4. & Ladislav Heka, *Grof Karlo...*, 1076.

²⁶ S. v. *Khuen Héderváry, Károly*, „Hrvatski biografski leksikon“, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=204>, pristup ostvaren 12. srpnja 2018.

²⁷ TV Kalendar, *Komorski spisi* (video snimka), <https://www.youtube.com/watch?v=HBBVgEV8W2E>, pristup ostvaren 12. srpnja 2018.

²⁸ Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske – knjiga I.*, August Cesarec, Zagreb, 1989., 215.

²⁹ *Narodne novine*, god. 51, br. 165, 22. srpnja 1885., 1-2. & *Sriemski Hrvat*, god. 8, br. 59, 26. srpnja 1885., 2.

uronili u to more, opaziše, da toj dubljini i širini nema kraja. Zato se slegoše tražiti, pobirati i snositi historičke spomenike u svoj centralni arhiv.³⁰

Nakon toga dolazimo do dijela teksta u kojemu autor tvrdi da je „onaj arhivar zamolio ministra, neka izhodi da se komorski spisi (...) povrate državnom arhivu“ dok je prethodno hrvatska vlada primila „dopis iz nutarnjeg ministarstva (...) u kojem se ištu neki prepisani elenchi³¹ (...) uzeti kraljevskoj kuriji.“ Ministar unutarnjih poslova odmah je reagirao na temeljno pitanje čije je vlasništvo spisa. Došao je do zaključka da 1867. postojeća vlada priznaje vlasništvo Ugarske na spise. To je ministar Bach 1854. naložio Banskoj vladi, da ona pisma izruči „ravnateljstvu financijah u Zagrebu“, a to je ravnateljstvo dobilo u isto doba nalog da ih povрати u Budim.

Autor dodatno pojašnjava zašto je moralo doći do preseljenja u Budim potičući neke od najvažnijih elemenata Nagodbe napisavši sljedeće:

Nalog ministarstva obuhvaća sva kolika pisma (...) mi smo nakanili ujediniti arhiv, koji bi nam ostao nepodpun i mankav bez onih spisah; hrvatski istraživaoci i historici, razlaže dalje ministar, koji ne objelavaju historičko polje, nemogu ni onako ništa obdjelati pomoću samih spisah koje imaju u Zagrebu; historija obijuh zemaljah tako je prepletena, da se jedna bez druge nemože proučiti i razumjeti, ako se ne bude crpilo na obijem vrelu.

Čak štoviše, autor naglašava zakonitu pripadnost spisa budimskom arhivu na sljedeći način:

(...) hrvatska vlada godine 1878., za bana Mažuranića, na ponovljenu reklamaciju ugarske vlade za povratkom komorskih spisah odgovorila, da su ti spisi u hrvatskom arhivu pomiešani s ostalimi spisi tako, da se uz najbolju volju ne može želji ugarske vlade udovoljiti, te ove spise izlučiti i povratiti. (...) komorska pisma došla su u komorski arhiv posve naravnim i zakonitim putem (...)³²

³⁰ *Narodne novine*, god. 51, br. 171, 29. srpnja 1885., 1.

³¹ Kratki opisi spisa.

³² *Narodne novine*, god. 51, br. 171, 29. srpnja 1885., 1.

Međutim, oporbeni tisak ne dijeli takve teze. On potiče aktualnost arhivske afere i potrebu za raspravom o istoj u Saboru. Primjerice, u *Sriemskom Hrvatu* piše:

*Hrvatski sabor, kao nijedan sabor svieta, odgadja se neprestano (...) jedva očekujemo saziv sabora, da se na njem raspravljaju tolike po zemlju nužne stvari, međ koje će, kako se nadamo, na prvi red doći komorski spisi. (...)*³³

Zanimljivo je da i mađarski tisak, prvenstveno *Neues Pester Journal* također piše o ovome slučaju gdje kažu da „na pogledu tih spisa neće da Hrvatskoj priznaju pravo na iste“ jer „da toga ne zaslužuje nekoliko požutjelih listina“.³⁴ Da je ova afera bila izuzetno aktualna svjedoče polemički članci na naslovnica *Narodnih novina* od 29. srpnja do 1. kolovoza 1885. čiji je autor Josip Miškatović. U svim sljedećim tekstovima on nastoji opravdati ugarsko vlasništvo komorskih spisa. Primjerice, on tvrdi da Hrvatska do stvaranja Hrvatsko-ugarske nagodbe nije imala jasnije izraženu autonomiju čime očito priziva sentenciju *do ut des*³⁵. Hrvatska je, dakle, prema Miškatoviću, s Nagodbom dobila autonomiju, a zauzvrat treba dati spise. No, u isto vrijeme, gotovo paradoksalno tumači da pisma „služe samo nauci i znanosti“.³⁶

Sve do 5. kolovoza nije bilo objavljenih vijesti o komorskim spisima. No, toga je dana ponovno na naslovnici *Narodnih novina* objavljena vijest o preseljenju spisa u Budim:

*Doznajemo, da je Njegova preuzišenost ban, uvjeriv se o nepobitnom pravu vlasništva komorskih pisamah, nadalje o tom, da povratku tih spisah ne stoji na putu nikoja načelna i tehnička poteškoća, odredio, da se ista u Budimpeštu otpreme. U tu svrhu odaslana su ta pisma jučerašnjom poštom kr. hr. slav. ministru sa molbom, da redovitu predaju njihovu preduzme.*³⁷

Tu se po prvi puta podatak o preseljenju arhivalija navodi u službenim, dakle režimskim novinama, iako je prva informacija o preseljenju donesena u novinama *Sloboda* sredinom srpnja 1885.: „(...) odstranjeni su pomenuti spisi iz kr. zem. arhiva za

³³ *Sriemski Hrvat*, god. 8, br. 63, 26. srpnja 1885., 1.

³⁴ Isto.

³⁵ Lat. *Dajem da daš*. U rimskom pravu predstavlja formulu pri sklapanju pogodbi kod razmjene, dok preneseno znači napraviti nešto zbog očekivane protuusluge. (Izvor: S. v. *Do ut des*, „Proleksis enciklopedija“, <http://proleksis.lzmk.hr/18086/>, pristup ostvaren 3. kolovoza 2018.)

³⁶ *Narodne novine*, god. 51, br. 173, 31. srpnja 1885., 1.

³⁷ *Narodne novine*, god. 51, br. 177, 5. kolovoza 1885., 1.

odsudstva Miškatovićeva i bez njegova znanja. Tih pisama ima više kola, te su pred nekoliko dana prenešeni u prostorije predsjedništva kr. zem. vlade.“³⁸

U novinama *Pozor* 4. kolovoza 1885. objavljeno je pismo zastupnika Šime Mazzure, člana Neodvisne narodne stranke, koji je u svoje ime i u ime istomišljenika javno molio sazivanje izvanredne saborske sjednice zbog preseljenja spisa. Ovim je postupkom afera „Komorski spisi“ nadišla medijsku razinu i postala visoko-politički i parlamentarni problem Monarhije, čije je pitanje bilo prvi puta otvoreno u novinama. U pismu je Mazzura istaknuo da „će spomenuti spisi i bez zakonodavne akcije biti prenešeni u ugarski centralni arhiv“ iako priznaje „priepornost vlasništva“. Njegov su prijedlog podržali i drugi neodvišnjaci, a među njima i hrvatski povjesničar Tadija Smičiklas.³⁹

Nakon poziva Šime Mazzure za izvanrednom sjednicom, ubrzo je autor sa potpisom „M.“ objavio članak naziva „Izvanredni saziv sabora“. U njemu navodi da su inicijatori ovoga prijedloga dvadeset zastupnika hrvatske opozicije čime su „vojsku izveli na bojište (...) proti središtu (...) i bana“. Uz to, autor Mazzurino pismo tumači „vriednim koliko vriede razlozi u njemu navedeni jer „prave, zakonite valjanosti ono nema“. Na posljetku autor piše da izvanredna sjednica nema smisla jer će ionako sabor zasjedati kroz tridesetak dana te postavlja retoričko pitanje hoće li pravo Hrvatske na spise biti jače ili slabije za mjesec dana kasnije.⁴⁰

U narednom razdoblju kolovoza 1885. više nema tekstova o aferi. Tada ovu temu preuzima humoristično-satirički list *Vragoljan* u rubrici „Vragoljan piše kalendar“ gdje ističe:

20. Nedjelja. Mađjarski urednici postali su - hrvatski tutori
21. Ponedjelj. Oni podieljuju svojim malodobnikom — sakramensku lekciju
(...)
23. Srieda. I Dobričina Miškatović stao se bogme — ljutiti
24. Četvrtak. Zato sprema on odmazdu vragometnu prigodom razprave o
komorskih spisih
25. Petak. Bit će vraga prdačine ako Miškatovića — ne ušutkaju⁴¹

³⁸ *Sloboda*, god. 8, br. 168, 25. srpnja 1885., „Smije li grof Khuen vredjati zakon?“, 2.

³⁹ *Sriemski Hrvat*, god. 8, br. 63, 8. kolovoza 1885., 1-2.

⁴⁰ *Narodne novine*, god. 51, br. 182, 11. kolovoza 1885., 1-2.

⁴¹ *Vragoljan*, god. 5, br. 18, 20. rujna 1885., 6.

4.2. Saborska rasprava 30. rujna 1885.

Predsjednik Hrvatskoga sabora Mirko Horvat sazvao je sjednicu tek 30. rujna 1885.⁴² Razlozi za kasnije sazivanje sjednice bili su višestrani: prije svega, željele su se primiriti političke strasti hrvatske opozicije zbog afere „Komorski spisi“. Međutim, postoje i realni razlozi poput rasprava kraljevinskih odbora, ali i problema s organizacijom srpskoga crkveno-narodnoga kongresa, koje ističu *Narodne novine*.⁴³

S početkom u 11,00 sati predsjednik sabora otvorio je saborsku sjednicu „na kojoj je prisustvovao priličan broj“ zastupnika. Dr. Grga Tuškan i njegovi suradnici podnijeli su sljedeći prijedlog koji je zauzeo zadnje mjesto u dnevnome redu:

Posmotriv, da su tako zvani komorski spisi odstranjeni iz zemaljskog hrvatskog arkiva i odpremljeni u Budimpeštu; posmotriv, da je to odstranjenje i odpravak uzsledio po nalogu Njeg. preuzvišenosti gospodina Dragutina grofa K h u e n-Hedervaryja; posmotriv, da je time zakonski 61. VH. od godine 1870. povriedjen; posmotriv, da je kriepošću zakona od 10. siečnja 1874. ban za tu povriedu odgovoran, to podpisani predlažu: Neka visoki sabor izvoli u smislu §. 10. pomenutoga zakona izreći zaključak: Preuzvišeni g. ban Drag. grof Khuen-Hedervarv stavlja se pod obtužbu i proti njemu provadja se postupak radi povriede zak. članka VII. od godine 1870.⁴⁴ Dr. Tuškan, Ivan Pintar, Juraj Kamenar, Tito Ožegović, Franjo Tompić, Bugen Kumičić, David dr. Starčevlć, Ante Starčević, Barčić, Valušnik, Obad, dr. Pilepić, dr. Bakarčić, P. Sladović, dr. Ivandija, Zorić, dr. Radošević, Milan Pavlović, Ivan Simek, Beizer. Fran Pevalek, Zorić, Liebhardt, Friihlich.⁴⁵

Toga dana ovaj prijedlog nije došao na dnevni red, jer se prema riječima predsjednika Hrvata „izcrpio“ iako je rasprava trajala (samo) 50 minuta. Najavio je da će dati tiskati Tuškanov prijedlog i „poslati ga svakom pojedinom članu u kuću“ čime je ustvari dodatno potencirao problematiku arhivske afere. Sljedeću je sjednicu, na kojoj bi se isti prijedlog trebao raspraviti, najavio je za 3. listopada.⁴⁶ Međutim, Jovan Živković također je iznio jedan od prijedloga. On je smatrao da spisi trebaju najprije biti vraćeni u Zagreb, a ako bi došlo do ponovne rasprave oko njihova vlasništva, neka se o tome

⁴² *Narodne novine*, god. 51, br. 183, 12. kolovoza 1885., 1.

⁴³ *Sriemski Hrvat*, god. 8, br. 63, 15. kolovoza 1885., 1.

⁴⁴ Prema tome članku „ban je zadužen za čuvanje spisa.“ (Izvor: Mira Kolar, „Senjanin Josip Gržanić, pravaški političar, u obnovi Senja i Hrvatske, u: *Senjski zbornik*, br. 22, 1995., 280)

⁴⁵ *Narodne novine*, god. 51, br. 223, 30. rujna 1885., 2. & *Saborski dnevnik Kraljevina Hrvatske, Slavonije I Dalmacije, godina 1884. – 1887.*, svezak I., Tiskarski zavod „Narodnih novinah“, Zagreb, 1887., 829.

⁴⁶ *Saborski dnevnik Kraljevina Hrvatske, Slavonije I Dalmacije, godina 1884. – 1887.*, svezak I., Tiskarski zavod „Narodnih novinah“, Zagreb, 1887., 827.

raspravlja na kraljevinskim odborima. Ipak, ovaj prijedlog nisu usvojili niti narodnjaci niti srpski klub.⁴⁷

Već 1. listopada 1885. u prvome broju *Arkiva za šalu i satiru*, humoristično-satiričkom i nestranačkom listu, objavljen je provokativni članak o aferi „Komorski spisi“ naziva *Likurgov zakon*. U njemu autor s potpisom „M.“ tumači da „kao što Likurgov zakon nije dozvoljavao sinu ubiti oca, tako da i naš zakon ne dozvoljava banu osakatiti zemaljski arkiv.“ Dakle, ovom je izjavom njezin autor namjeravao dokazati da nema zakona na temelju kojega bi se ban zbog preseljenja arhivalija mogao pozvati na odgovornost osim ako sabor „stvari zakon ob odpravka arkivalija u Budim-Peštu (...) pa onda neka se na odgovornost pozove budući ban.“⁴⁸

4.3. *Saborska rasprava 3. listopada 1885.*

Nakon što je usvojen zapisnik s prošle sjednice, prešlo se na dnevni red gdje je prvu točku zauzeo Tuškanov prijedlog. Odmah se za riječ javio zastupnik David Starčević i upitao predsjednika Horvata zašto je postavio stražu („žandare s bajonetami“⁴⁹) ispred Sabora, zabranio dolazak simpatizera opozicije na saborsku galeriju te spriječio dijeljenje ulaznica na sam dan rasprave, što je do tada bilo moguće. Predsjednik Horvat mu je odgovorio da se „ulaz ne zapriječuje onim koji imaju permanentne karte“ i da uskrate ulaznica za dan rasprave „nije danas uvedena nego još za prošloga sabora“. Dodatno je izgovor našao u poslovniku:

Ja držim neophodno potrebnim, da se broj slušateljstva na galerijah ograniči; ja držim neobhodno potrebnim, da straža bude onakva, kakva ja mislim, da je potreban pa stoga nisam dužan odgovarati dru. Davidu Starčeviću, jer me na to opunovlašćuje poslovnik.⁵⁰

⁴⁷ *Narodne novine*, god. 51, br. 225, 2. listopada 1885., 1.

⁴⁸ *Arkiv za šalu i satiru*, god 1, br. 1, 1. listopada 1885., „Likurgov zakon.“, 2.

⁴⁹ Ovako je Grga Tuškan, temeljem *Saborskoga dnevnika*, nazvao stražu ispred sabora na dan saborske rasprave 3. listopada 1885.

⁵⁰ *Saborski dnevnik Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, godina 1884. – 1887., svezak I., Tiskarski zavod „Narodnih novinah“, Zagreb, 1887., 830.

Nakon što je javno pročitana Tuškanov prijedlog Horvat je rekao da je na isti zastupnik Ljudevit Farkaš Vukotinović podnio protuprijedlog „poduprt dovoljnim brojem drugovah“:

Obzirom na to, što je materijal u arhivih pokretno fiskalno dobro erara, u čijoj je vlasti arhiv. gdje su spisi sahranjeni; obzirom na to, što kraljevine Hrvatska i Slavonija imadu svoj posebni arhiv, stojeći pod zaštitom zak. čl. VII. 'od god. 1870., koji određuje, da je zemaljski arhiv sahranilište svih, na javno pravo ovih kraljevinah odnosećih se na povjestnicu i sve grane javne uprave, a napose saborskih spisah; obzirom na to, što su u arhiv kraljevine Ugarske odpravljani spisi preko 35 godinah bili sahranjeni u zemaljskom arhivu kraljevine Hrvatske i Slavonije; obzirom na to, što je zemaljskim dobrom erarskim bilo ono pokretno ili nepokretno, samo sabor vlastan raspolagati, onaj sabor, koji je de jure i de facto zak. člankom VII. od g. 1870. uzeo pod svoju vlast zemaljski arhiv i spise u njem sahranjene, pa dosljedno tomu da pravo raspolaganja nepristoji nipošto upravnoj vlasti; nu vidiv ipak, da je preuzvišeni g. ban grof K h u e n-Hedervarv mimo ovoga sabora lišio zemaljski arhiv velikoga broja spisah. koji bijahu u njem sahranjeni kao u sahraništu zakonom opredieljenu.⁵¹

Na taj prijedlog odmah je reagirao zastupnik Mazzura i naglasio odgovornost bana „naprama ovomu saboru“. Osim toga, on je Vukotinovićev prijedlog nazvao „motiviranim dnevnim redom“, a ne „jednostavnim“, tj. takvim da je već unaprijed poznat i zadan. Nakon toga, predsjednik Horvat je dozvolio raspravu za oba prijedloga. Prvi se javio Tuškan. Na početku svoga izlaganja slikovito je opisao da se osjeća kao u sudnici, a ne u sabornici na raspravi. Krenuo je u obrazlaganje svoga prijedloga s osvrtom na „istoričke momente koji su važni u ovoj prigodi“. Naglasio je da Hrvati kroz povijest imaju osobito poštovanje prema svome banu, ali samo „ako je zaslužio njihovu ljubav i štovanje“. Međutim, „da (...) Khuen-Hedervary nije stekao te ljubavi i štovanja“ dokazuje Tuškanov prijedlog. Nakon toga, temeljem odličnoga znanja povijesti, uspio je jasno argumentirati zašto su arhivalije isključivo hrvatsko vlasništvo i zašto trebaju biti vraćene u Zagreb. Tu su, prema njemu, ključna dva događaja: godina 1527. i promjena dinastije te 1712. i pragmatička sankcija, kada su Hrvati, prema Tuškanu, dokazali svoju samostalnost pa time su i spisi hrvatsko vlasništvo. Uz to, obrazložio je da Khuen ne shvaća članke zakona o arhivu iz 1870. gdje piše da ban ima pravo nadzora, ali ne i pravo

⁵¹ *Narodne novine*, god. 51, br. 226, 3. listopada 1885., 2.

raspolaganja nad arhivalijama jer je „arkiv sahranilište spisah cieloga naroda“.⁵² Stoga, o arhivalijama mora odlučivati legislativa, a ne egzekutiva, kako je, primjerice, konstantno navođeno u Miškatovićevim člancima iz srpnja 1885.

Usljedio je Vukotinovićevo izlaganje koje je izazvalo veliko ismijavanje i predbacivanja riječi hrvatske opozicije, a naročito Davida Starčevića. U svom kratkom nastupu nastojao je opovrgnuti sve Tuškanove teze na način da „dr. Tuškan o prijedlogu nije znao sam mnogo govoriti, te je samo obćenito navadjao svakojake stvari“. Predsjednik Horvat je nakon Vukotinovićevo izlaganja pozvao bana Khuena neka održi govor, što je ponovno izazvalo veliko protivljenje opozicije. Riječ mu je htio uzeti Mazzura, no predsjednik Horvat ga je u tome spriječio. Nakon poduljega elegičnog uvoda, Khuen je najprije potvrdio da su spisi premješteni u Peštu što je nanovo izazvalo buku oporbe u sabornici. Neredi su išli do te mjere da je predsjednik Horvat opomenuo zastupnike ako još jednom potaknu nered, da će raspustiti sjednicu. Ban je nastavio govor potvrđivanjem Tuškanove izjave o pravu nadzora. Međutim, govorio je toliko nepovezano, neargumentirano i nejasno da je David Starčević upitao cijelu sabornicu je li ga razumjela. Nakon Khuena, izlaganje je započeo zastupnik Šime Mazzura. On je potvrdio već spomenutu Tuškanovu tezu da je „materijal koji je sahranjen u arhivu pokretno fiskalno dobro one kraljevine, one zemlje, u kojoj vlasti se arhiv nalazi“. Svojim je nastupom želio izložiti protuprijedlog zastupniku Vukotinoviću „da se pointira zakonitost i protustavnost, da se pointira liek proti tomu t. zv. *restitutio in integrum*⁵³, (...) tj. zahtjev bezodvlačnoga povrata spisa“. Nakon toga, krenuo je u analizu Khuenova govora i zaključio u njemu brojne logičke pogreške. Prije svega, Khuenovu teoriju izjednačavanja prava nadzora i raspolaganja, a na kraju i nepripadnost spisa arhivu smatrao je pogrešnim zaključkom izvedenim tako da se doima kao ispravan zbog obrane, prema njemu, neodržive tvrdnje.⁵⁴

Poslije toga govor je započeo Tadija Smičiklas, koji je bio uvjerljivo najargumentiraniji te je izazvao punu pažnju svih zastupnika. Želio je govoriti „prvo kao zastupnik, a drugo kao strukovnjak (povjesničar, op. V. S.)“. Najprije je obrazložio

⁵² *Saborski dnevnik Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, godina 1884. – 1887., svezak I., Tiskarski zavod „Narodnih novinah“, Zagreb, 1887., 830-831.

⁵³ *Restitutio ad integrum* ili *restitutio in integrum* je latinski naziv koji znači obnovu originalnog stanja.

⁵⁴ *Saborski dnevnik Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, godina 1884. – 1887., svezak I., Tiskarski zavod „Narodnih novinah“, Zagreb, 1887., 832-836.

sadržaje tih spisa rekavši da oni samostanski pripadaju onima koji su ukinuti za vrijeme Josipa II. „paulinski, jezuitski i drugi“. Nakon što je Josip II. osnovao ugarsku komoru, tamo je pohranio njihove spise. Za primjer je uzeo remetski samostan, čiji su članovi dali velikoga obola krčenju šuma oko istoga i stvaranju današnje park-šume Maksimir, pa se retorički pita „što može u tih spisih biti magjarskoga“. Dakle, ako se u spisima radi o hrvatskome području, onda Smičiklas zaključuje da su i spisi hrvatski. Drugi dio spisa koje smatra pravno najautentičnijima naziva *loci credibiles*. Tu objašnjava da je Slavonija došla pod vlast austrijske komore u Grazu nakon oslobođenja od Osmanlija, pa su tako i *loci credibiles* dospjeli tamo. Ispričao je jednu zanimljivu epizodu kada je istraživao u arhivu i „slučajno“ došao u posjed pisma ministra Kalmana Tisze kojega je uputio tadašnjem arhivaru Franji Poglediću, koji je vršio tu dužnost prije Miškatovića, gdje piše da je „historija Magjara i Hrvata zajednička“, pa se stoga svi spisi moraju čuvati na jednome mjestu. Zatim je krenuo u obrazlaganje što je bilo sa spisima tijekom 1848. i 1849. godine. Spominje komisije i sa hrvatske i mađarske strane koje su pregledavale sve spise gotovo tri godine prije njihove predaje u Hrvatsku. Vrlo precizno je obrazložio kako su oni došli u Zagreb na Jelačićev zahtjev, koji su odobrili knez Windischgrätz i Geringer u službi carevih namjesnika u Ugarskoj. Međutim, pažljivo proučavajući *Djela* I. Kukuljevića, shvatio je da nisu svi spisi bili vraćeni za vrijeme bana Jelačića i revolucionarne 1848. godine. Nedostajali su: „kraljevska rješenja“ od 1835. do 1848. godine, zatim *litterae armales*⁵⁵, one listine, koje su kraljevski ugarski činovnici komorskoga arkiva iz kraljevskih knjiga ispuštali i dva pisma tičuća se jedino Dalmacije“. Dakle, Kukuljević je prvi analizirao sadržaj komorskih spisa. Kako bi problematičnost ovoga slučaja još više potencirao, ali i pokazao zavidno znanje, spominje da su „u svom *codex diplomaticus*“ Mađari objavili neke dokumente kao mađarske, a zapravo su hrvatskoga vlasništvo i pripadaju cjelini komorskih spisa. Nakon toga Smičiklas navodi nelogičnosti u samome arhivu jer se, prije svega, arhiv nalazio u banskoj sobi. Glavni arhivar Miškatović je pisao članke u *Narodnim novinama* nevršeći svoju primarnu dužnost i opravdavajući poteze bana Khuena, a adjunkt koji je mijenjao arhivara Miškatovića uopće nije radio već nekoliko godina. Spominje i pisara koji zastupa adjunkta, ali ni njega nema jer je dobio otpreminu. U arhivu su dakle djelovati samo

⁵⁵ Grbovnica ili *armales* (novolat. *litterae armales*) je vladarska povelja kojom se plemićima dodjeljivao grb, a često i plemićki status. (Izvor: S. v. *armales*, „Proleksis enciklopedija“, <http://proleksis.lzmk.hr/24375/>, pristup ostvaren 7. kolovoza 2018.)

Miškatović i njegov sluga Franjo. Nakon toga, priča o anegdoti sluge Franje koji je dobio pismo koje je Khuen poslao Miškatoviću kako bi pripremio spise za prijevoz u Budim. No, Franjo nije znao čitati; „on može dati spise samo ako mu se prstom pokaže“, kako kaže Smičiklas. U toj se predaji Franjo opirao tajniku bana Špiceru gotovo sat vremena jer nije znao što u tom pismu piše. Čak štoviše, Smičiklas govori da su bili preneseni i neki krivi spisi koji uopće nisu bili niti komorski niti hrvatski, jer su se našli u bliskom „kartonu“ ovih komorskih koji su trebali biti preneseni. Pri kraju se osvrnuo koji su sve povjesničari već koristili te spise za pisanje radova kako bi opovrgnuo ranije iznesene Khuenove teze. Spomenuo je Matiju Mesića, Radoslava Lopašića, Ivana Krstitelja Tkalčića, Ivana Kukuljevića Sakcinskog i Franju Račkoga. Time je završio svoj govor, a predsjednik Horvat označio je kraj sjednice.⁵⁶

Ovdje je važno istaknuti da Smičiklasovo izlaganje nije imalo nikakvih prekida niti vlasti niti oporbe što dovoljno govori o pravovaljanosti njegovih riječi i ugledu koji je imao. Prema M. Kolar, Smičiklas je ovaj govor dao ukoričiti,⁵⁷ što dodatno potvrđuje njegovu važnost. Iz ovoga govora možemo razlučiti njegovo simboličko i političko značenje. Simbolično značenje može se analizirati u vidu korištenja historiografskih argumenata utemeljenih na izvorima i pravilne analize te interpretacije istih, koji dokazuju sve Smičiklasove teze i potvrđuje trend ispravnoga argumentiranja činjenica. Ovdje možemo zaključiti da je uloga historiografije te arhivalija u nacionalnointegracijskomu i državotvornom procesu i dalje je vrlo jaka. Političko, pak, značenje toga govora ogleda se u činjenici da ga drži školovani povjesničar kojemu teško tko u raspravi može parirati. Uz to, tiskanje govora je važno iz percepcije političke kulture jer se tim postupkom očito želi proširiti platforma za raspravu, tj. u istu uključiti širu javnost.

⁵⁶ *Saborski dnevnik Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, godina 1884. – 1887., svezak I., Tiskarski zavod „Narodnih novinah“, Zagreb, 1887., 837-840.

⁵⁷ Mira Kolar, „Senjanin Josip Gržanić, pravaški političar, u obnovi Senja i Hrvatske, u: *Senjski zbornik*, br. 22, 1995., 280.

5. „Vritnjak“

5.1. *Saborska rasprava 5. listopada 1885.*

Prilikom saborske sjednice 5. listopada 1885. „galerija je bila puna“, a na nju su došli neki od najuglednijih osoba toga vremena. Između ostalih, tu su bili: ministar Koloman Bedeković,⁵⁸ Đuro Jelačić, brat bana Josipa Jelačića, grof Miroslav Kulmer, grof Ivan Drašković, Richard Sermage i mnogi drugi.⁵⁹ Dnevni red sjednice započeo je izlaganjem Jovana Živkovića. Već na početku govora zaključio je da su komorski spisi od visoke važnosti i za Ugarsku i za Hrvatsku s obzirom da se za iste „bore dvije zemlje“. Khueovo je izlaganje ocijenio „vrlo mršavom obavijesti“, ali isto Tuškanov prijedlog smatra „maglovitim“. Njegovo je, kako je rekao „juridičko“ obrazlaganje bilo izuzetno opširno. Iako u svojim riječima nije branio niti bana niti opoziciju, potonja mu je tijekom izlaganja pozitivno skandirala, a opet, posebno, David Starčević. Ipak, nije se usudio priznati da su komorski spisi bili hrvatsko vlasništvo, što mu je Starčević tijekom izlaganja dobacio, nego je rekao da se „Hrvatska i Slavonija (s tim spisima, op. V. S.) nalazila trideset i pet godina u faktičnom i u poštenom i u pravnom posjedu“.⁶⁰

Odmah nakon Živkovića za riječ se javio ban Khuen. Komentirao je Živkovićevo predbacivanje rekavši da on nije ništa drugo učinio nego samo vratio spise tamo gdje su već bili, nazvavši budimski arhiv nasljednikom komorskoga arhiva. Uslijedile su riječi koje će izazvati „silnu buku i viku“:

*Što se pako tiče posjeda, o kojem je gosp. zastupnik
kazao, da je bila u faktičnom posjedu zemlja preko 35
godina, to znamo svi, to ne mogu niti ja poreći.
Ali da li je to bio pošten posjed, kao što je to označio g.
predgovornik, o tom bi ja podvojio...*

Na te je riječi David Starčević rekao da je ban „buntovnik i otimač“ kojega treba biti sram za izrečeno. Na to su se i hrvatska opozicija i „desnica“ ustali iz klupa. Potonja je odmah

⁵⁸ Njegovo prisustvo navodi se samo u *Narodnim novinama*, god. 51, br. 227, 3.

⁵⁹ Mira Kolar, „Senjanin Josip Gržanić, pravaški političar, u obnovi Senja i Hrvatske, u: Senjski zbornik, br. 22, 1995., 280.

⁶⁰ *Saborski dnevnik Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, godina 1884. – 1887., svezak I., Tiskarski zavod „Narodnih novina“, Zagreb, 1887., 842-847.

došla k banu. Predsjednik Hrvat je u svom tom metežu uspio reći da je Starčević izrekao riječi koje „nanašaju veliku uvriedu“ te predlaže da se istoga isključi sa četrdeset i jedne sjednice, što je izazvalo „ponovnu viku i halabuku“ opozicije. Unatoč ovakvoj situaciji, predsjednik Horvat je želio Khuenu ponovno dati riječ. Međutim, on ne uspijeva doći do riječi zbog buke i Starčevićeve upadice:

Ja molim gosp. predsjedniče, neka ovaj (pokazujući na bana) opozove svoje riječi, drugačije, ja tražim u ime naroda zadovoljštinu.

Nakon nastavka bučenja opozicije, Khuen, prema zapisniku, izlazi iz sabornice, a za njime idu predsjednik i zastupnici desnice. Nadalje, zapisnik bilježi:

Ljevica ostaje u dvorani silno vičući : Nedajmo mu govoriti! Nesme govoriti. (Četvrt sata traje. dok se opet sjednica ne nastavi.)

Ovdje se može uočiti da zapisnik ne bilježi⁶¹ kako su prema Khuenu krenuli pravaši i da mu je Josip Gržanić „uspio zadati nogom znameniti 'vritnjak“ oko 11,00 sati“.⁶²

Sjednica je nastavljena nakon petnaest minuta. Predsjednik Horvat je nastavak održao vrlo kratko predloživši isključenje sa sjednica Davida Starčevića, Eugena Kumičića, Josipa Gržanića, Andriju Valušnika, Milana Pavlovića i Ivana Obada sa šezdeset sjednica te Đuru Kamenara sa četrdeset sjednica. Kako se dade pretpostaviti, opozicija je ove predsjednikove riječi ponovno ismijala. Predsjednik Horvat se natom obratio Starčeviću da „neka bi pomislio, da svojim postupkom sam sebe više sramoti, nego drugoga“ na što mu je Starčević cinično odgovorio da on „ne može nikoga sramotiti“. Na to je predsjednik Horvat nastavio da će se „proti dotičnim izgrednikom kaznena prijava učiniti“.⁶³

⁶¹ Međutim, u režimskim *Narodnim novinama* (god. 51, br. 227, 3.), koje su prenijele sažetak petolistopadske sjednice, navodi se da je „dr. Starčević teško povriedio dostojanstvo kuće“, tj. Sabora.

⁶² *Saborski dnevnik Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, godina 1884. – 1887., svezak I., Tiskarski zavod „Narodnih novina“, Zagreb, 1887., 847-848.

⁶³ Isto, 848.

5.2. *Autentičnost*

Saborski vritnjak, prema svemu sudeći, postao je prvorazredan politički događaj u Banskoj Hrvatskoj toga vremena. S obzirom da njegov čin nije bio opisan u saborskom zapisniku niti u službenim novinama, izazivao je sumnje struke. Primjerice, L. Heka je pisao da se „izgred navodno dogodio“ i dalje nastavlja da o vritnjaku „hrvatska historiografija, ali i udžbenici pišu kao o hvale vrijednome događaju, baš kao i o spaljivanju mađarske zastave 1895. godine“.⁶⁴

Zahvaljujući M. Kolar imamo nastavak događanja u sabornici nakon što je Khuen ustao sa svoga mjesta. Ona tvrdi da je ban krenuo prema sobi predsjednika Hrvata, a David Starčević je rekao Josipu Gržaniću neka ne dozvoli banu da napusti sabornicu. Tako je Gržanić potrčao za banom, izgurao ga te ga udario čizmom. Izvori iz kojih Kolar dolazi do takvih zaključaka su članci u *Pozoru*.⁶⁵ M. Gross istražila je dodatne informacije o autentičnosti „vritnjaka“. Ona kaže da je „Rački sav radostan pisao Strossmayeru da je Gržanić Khuena primio za vrat 'baci ga i nogom udari u dupe (oprostite), te izbaci van kroz vrata u predsjedničku sobu“. U bilješci toga pisma, prema Gross, Šišić je napisao da mu je jedan zagrebački profesor, koji je toga dana bio na saborskoj galeriji sve potvrdio.“⁶⁶

Uz to, J. Turkalj pisala je o vritnjaku kao o „fizičkom nasrtaju na bana“. Ona potvrđuje navod iz *Slobode* gdje je pisalo da je

*ljevica nahrupila na bana, da ga je jedan zastupnik uhvatio za vrat, a ostalo su ga nogama izgurali na ulaz predsjedničke sobe.
Saborski dnevnik prešućuje da je ban udaren nogom, dok pravaško glasilo to ističe, ali ne imenuje počinitelja J. Gržanića.*⁶⁷

⁶⁴ Njegova sumnja polazi od činjenice da su pravaši prilikom sudskoga procesa, čin vritnjaka opovrgnuli. U nastavku toga članka napisao je: „Na ovome se mjestu ne želimo opširnije baviti ovima, u najmanju ruku dvojbenim pitanjima koja zahtijevaju široku elaboraciju, nego samo primjećujemo da je ban Jelačić sa 35 tisuća vojnika 'branio hrvatsku granicu' od 'mađarskih presizanja' i to zauzimanjem prijestolnice Budimpešte, pa je dosita upitno jesu i tada odneseni hrvatski dokumenti pribavljeni na zakoniti način.“ (Izvor: Ladislav Heka, „Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati“, u: *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 37, no. 3, 2016., 1076.)

⁶⁵ Mira Kolar, „Senjanin Josip Gržanić, pravaški političar, u obnovi Senja i Hrvatske, u: *Senjski zbornik*, br. 22, 1995., 280-1.

⁶⁶ M. Gross, *Izorno pravaštvo...*, 492.

⁶⁷ Jasna Turkalj, „Senj i Senjani u pravaškom pokretu 1880-ih godina“, u: *Senjski zbornik*, br. 30, 2003., 313.

U ovom se trenutku postavlja logično pitanje zašto je čin vritnjaka bio izbrisan iz službenoga zapisnika i objave u *Narodnim novinama*. Kada M. Gross dodatno argumentira spomenuti čin, ona smatra da su pravaši tada imali idealnu priliku svrgnuti Khuena. Naime, u bilješci pisma Šišić je tvrdnju proširio riječima bivšega bana Ladislava Pejačevića, koji je rekao: „Jetzt ist er unmöglich.“⁶⁸, mislivši da se zbog tadašnjeg kodeksa časti ban neće moći održati na poziciji. To bi, prema Gross, bio „najveći uspjeh koji su pravaši u tom režimu mogli postići“. Upravo je iz toga razloga ostao nezabilježen podatak o vritnjaku jer je vlast time uvjeravala javnost, koja je čitala režimske novine, kako se isti uopće nije dogodio.⁶⁹

5.3. *Ishodi*

Od 6. do 10. listopada 1885. nastavljena je rasprava o spisima. Saborsko je predsjedništvo već dan nakon „vritnjaka“ podnijelo prijedlog za optužnicu protiv zastupnika Starčevića i Gržanića. Zanimljivo da je državno odvjetništvo već istoga dana potvrdilo optužbu i ubrzo je Sudbeni stol zatražio odobrenje kaznenoga progona od Sabora. Vrlo je nejasan glavni argument njihove krivice: „zločinstvo javnoga nasilja globljenjem“ od strane tužiteljstva jer izvori ne bilježe plaćanje bilo kakve novčane kazne. Posebno treba istaknuti paradoks iz službenoga zapisnika sjednice 6. listopada u kojemu na početku stoji kako svi zastupnici izglasavaju valjanost zapisnika prethodnoga dana, a nakon toga u raspravi zastupnik Kamenar prvi iskazuje „prigovor proti zapisniku“, koji je bio očigledno netočan s obzirom na stvarne događaje. Namjera je ponovno bila da se prikrije čin „vritnjaka“. Čak štoviše, Kamenar u svome izlaganju navodi da su iz zapisnika izostavljene Khuenove „rieči uvredljive“ koje je rekao pravaškim zastupnicima, no sadržaj tih riječi na žalost nikada ne ćemo saznati jer nisu nigdje zabilježene. Nakon Kamenarova izlaganja uslijedio je govor Jakova Radoševića, gdje je po prvi puta u zapisniku istaknuto da je Khuen „faktično nogama izturan iz sabornice“, što je još jedna od dodatnih potvrda toga čina.⁷⁰ Međutim, tijekom cijele tadašnje sjednice predsjednik Horvat je nastojao spriječiti opoziciju u govorima, a naročito Gržanića, Starčevića i

⁶⁸ *Njem.* Sada je nemoguće.

⁶⁹ M. Gross, *Izvorno pravaštvo...*, 492.

⁷⁰ *Narodnim novinama*, god. 51, br. 227, 5. listopada 1885., 5.

Tuškana, da uopće progovaraju o „vritnjaku“. Mogli su govoriti samo o zapisniku. Unatoč tomu, njihove su riječi, koje dodatno potvrđuju „vritnjak“, zabilježene u službenom zapisniku. Nadalje, Fran Folnegović i Eugen Kumičić podnijeli su prijedloge da „s mjesta ukloni s banske stolice g. grofa Khuena-Hedervarya“ jer je „ponizio bansku čast i uvriedio narod sa banske stolice, ponižen javno žigom infamije“ te „bacio ljagu na kraljevinu, koja je i prema običnom i prema jurističkom shvaćanju bila nedvojbeno poštena posjednica t. zv. komorskih spisa“.⁷¹

Vlast je zasigurno uspjela oslabiti i razvodniti opoziciju isključenjem zastupnika sa sjednica. Dana 7. listopada, sljedećega dana rasprave, Khuen je održao možda najdulji govor u Hrvatskomu saboru, iako je opozicija napustila dvoranu. U svom je izlaganju pokušao dokazati da je Hrvatska bila u nepoštenom posjedu spisa jer su činovnici banske vlade uspjeli pronaći Bachov zahtjev iz 1854. kojim je on tražio povrat spisa. Rasprava o spisima se nastavila i na sljedećim sjednicama, a o temi su, između ostalih, govorili Armin Pavić, grof Miroslav Kulmer, Izidor Kršnjavi⁷², Antun Vukotinović te Šime Mazzura, a svi i kontekstu svojih političkih orijentacija. Usporedno s time trajala je i rasprava o danjoj političkoj sudbini zastupnika Starčevića i Gržanića. Na sjednici 10. listopada izneseno je izvješće imunitetnoga odbora po hitnom postupku, kojime su Gržanić i D. Starčević trebali biti izručeni Sudbenom stolu. U istom postupku su bili odbačeni Tuškanovi i Folnegovićevi prijedlozi. Rasprave su zbog toga bile izuzetno burne i neusklađene prema zadanomu dnevnom redu. Međutim, kako je vlast imala većinu, isključenje je, a ime i izručenje Sudbenom stolu, izglasano sa 62 glasa „za“ i 24 glasa „protiv“.⁷³

Politički nemir, kako ga naziva M. Kolar, trajao je sljedećih šest mjeseci. Uslijedio je suđenje D. Starčeviću, Gržaniću i Kumičiću, koji su nakon saslušanja početkom studenoga boravili u istražnom zatvoru, gdje su, prema *Obzoru*, bili izloženi hladnoći i uskrati hrane. Davida Starčevića je branio Mirko Derenčin, Gržanića Hinko Hinković, a Kumičića Erazmo Barčić. Sudski proces je započeo 15. prosinca 1885., a presude su objavljene 18. prosinca. Prva dvojica su osuđeni na tri godine zatvora zbog „zločina javnog nasilja“, dok je D. Starčeviću dodatno bio oduzet doktorat i odvjetničko pravo, a

⁷¹ Taj članak glasi: „Ako je nepošteni posjednik učinio na stvar kakav trošak, ima se na to uporabiti ono, što je naređeno u poglavlju o opunovlaštenju glede troška, učinjenoga po poslovođi bez naloga.“

⁷² U *Slobodi* od 1. prosinca 1885. stoji da se Kršnjavi ističe u obrani Khuenove časti jer se želi popeti na „obudovjelu“ stolicu predstojnika za bogoštovlje i nastavu. (Izvor: M. Gross, *Izvorno pravaštvo...*, 500.)

⁷³ Isto, 901, 907, 910-911. & M. Kolar, *Senjanin Josip Gržanić...*, 282.

Kumičić je bio oslobođen optužbe. Ovaj je sudski proces bio toliko popularan u to vrijeme da su gotovo sve novine, i one vladine i oporbene, pisale o svakomu danu procesa, a naročito *Sloboda*, *Agramer Zeitung* i *Pozor*. Posebno su tiskana izvješća u knjizi od 161 stranice koja sadržava sve informacije o sudskom procesu.⁷⁴ Međutim, u kasacionalnoj raspravi 1. ožujka 1886. Stol sedmorice je poništio tu presudu, čime je kazna snižena na pet mjeseci, a djelo je okvalificirano kao prekršaj, a ne zločin. Stoga, D. Starčević nije izgubio doktorat i pravo odvjetništva.⁷⁵ Ova je presuda donesena zahvaljujući obrani Hinka Hinkovića, kojega M. Kolar karakterizira kao „najkontroverzniju osobu stranačkog života Hrvatske“⁷⁶, čime je ona pohvalila njegove odvjetničke sposobnosti, no dalje smatra da to „i nije bilo najviše što je on mogao dati“.⁷⁷ Nakon završetka suđenja posebno su zanimljive demonstracije, čije opise donose novine *Slavonische Presse*. U očekivanju presude prosvjednici su bili okupljeni na Zrinjevcu ispred zgrade suda, a nakon što su čuli presudu uslijedili su uzvici: „Živila slobodna Hrvatska!“ i „Udri, udri in der Stadt, Magyaronom štrik za vrat!“. Nakon toga, masa je krenula prema banskoj palači na Gornjemu gradu, no policija ih je u tom naumu spriječila. Zbog ovih nereda čak je u pripravnosti bila vojska.⁷⁸

Presudu su, osim domaćih, komentirale i inozemne novine. Primjerice, *Pester Lloyd* presudu je ocijenio preblagom, a austrijski *Neue Freie Presse* komentira da je već imenovanje Khuena banom bila pogreška.⁷⁹ Uz to, u *Borszem Janku*, mađarskom humorističnom listu, je objavljena je karikatura Khuena sa D. Starčevićem koji nazdravljaju; Khuen „sa čašom rujna vinca“, a Starčević s „rampašem kakovim“⁸⁰. Međutim, domaće su pak novine poput *Arkiva za šalu i satiru* pisale da Starčević i Gržanić žele svježi zrak, a ne ono što sudbeni stol hoće.⁸¹ U istome listu je vic u kojemu sin ispituje oca zašto su Gržanić i Starčević osuđeni. Otac mu odgovara za Starčevića da „nije mirno slušao učitelja dok je išao u školu“, a Gržanić je „iz klupe skakao i tukao se

⁷⁴ Glavna razprava proti nar. Zastupnikom dru. D. Starčeviću, J. Gržaniću i E. Kumičiću pred kr. sudb. Stolom u Zagrebu dne. 15 i sljedećih danah prosinca 1885., (preštampano iz „Slobode“), Tiskom Dra. D. Starčevića i drug., Zagreb, 1886.

⁷⁵ *Katolička Dalmacija*, god. 15, br. 17., 1886., „Kasacionalna rasprava proti Starčeviću i Gržaniću“, 1-2, 16.

⁷⁶ M. Kolar, *Senjanin Josip Gržanić...*, 284.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto, 283.

⁸⁰ *Arkiv za šalu i satiru*, br. 1, 13. siječnja 1886., 3.

⁸¹ Isto.

s dečki“.⁸² *Tries* piše da su Starčeviću i Gržaniću sudili „septemvirci, ali ne onako kak smo želili i kak smo se nadali“.⁸³

D. Starčević i Gržanić izdržali su kaznu do kraja i obojici je zdravlje poslije bilo izuzetno narušeno. Unatoč tomu, narod ih je dočekao s oduševljenjem po izlasku iz zatvora. Prema novinama *Hrvatska*, njihovu su kočiju prema Jaski pratile dvadeset i osam kočija, koje su bile okićene hrvatskim trobojnicama. Štoviše, narod ih je pozdravljao čitavim putem, a Gržaniću je u Rijeci priređen svečani doček u hotelu Europa.⁸⁴

5.4. *Echo*

Nakon vritnjaka i sudskoga procesa protiv D. Starčevića i Gržanića, oni su postali poznate i omiljene osobe u hrvatskoj javnosti. Nakon izlaska iz zatvora, gospojinski odbor Narodne stranke i ženski dio Stranke prava, Gržaniću su poklonili srebrnu čizmu. Tim su postupkom iskazali punu podršku Gržaniću zbog „vritnjaka“ U listu *Vragoljan* objavljena je posebna pjesma *Akrostihon*⁸⁵ njima dvojici u čast:

*Živila nam domovina
I vi njeni dični sinovi,
Vaša će vas djedovina
I do vjek ljubiti, cieniti. - - -
Ludi sviet taj ne zna
I onako dobre cient.*

*Stara slavo i slobodo
Ta gdje jesu vaši traci?
A vi sini, zar vas nema?
Rajski gdje su oni znaci?
Čemu šutiš? : zar što tužiš
Ej moj rode junaci su
Već za dobro tvoje - - - crnoj
I u gorko oj tamnici..
Ćuti srce, dalje već ne sbori.*

⁸² Isto, br. 6, 27. prosinca 1885., 3.

⁸³ *Tries*, god. 2, br. 5, 25. ožujka 1886., 2.

⁸⁴ J. Turkalj, *Senj i Senjani...*, 316.

⁸⁵ *Vragoljan*, god. 6, br. 7, 6. travnja 1886., 4.

*I gle dvie zvezde tamo
Gledaj na vrh odra neba,
Raja to su prvi traci,
Živili nam dugo samo
A dom, jer ih silno treba
Nek zaori kano ljuti ptić,
I, ti družo: „Živio nam Starčević
Ćuti srce, i s njim Gržanić.*

Čizma i štap su predmeti darovani Gržaniću još dok je bio u zatvoru prigodom njegova imendana 19. ožujka 1886., a u zatvor su mu poklone donijele supruge pravaških zastupnika Đure Rukavine i Hinka Hinkovića.⁸⁶ Izrađeni su u Linzu i Beču, a izradio ih je Victor Nuber. Na čizmama su gravirane posvete „Josip Gržaniću // Na uspomenu / 5. listopada 1885 / nekoje gospoje / stranke prava. // Josipu Gržaniću / Neustrašivom branitelju / naših prava / HRVATSKI RODOLJUBI / 19 III 1886“, a na štapu za šetnju s drškom u obliku čizmice natpis „19.III 1886 / Belovarske hrvatice“.⁸⁷ Isti se danas čuvaju u Hrvatskom povijesnom muzeju. Osim toga, poznata je i razglednica koju su izradile „Belovarske Hrvatice“ 19. ožujka 1886. U sredini razglednice se nalazi čizma kojom je počinjen vritnjak okićena cvijećem i hrvatskom trobojnicom, a tu su štap i čizme gore spomenuti.⁸⁸ Prema J. Turkalj, pristaše Stranke prava iz obrtničkih redova još su izrađivali čaše, šalice i kape koji su kolali javnošću još prije sudskoga procesa, dok je nakon osude „asortiman postao mnogo raznovrsniji i slikovitiji“. Čak su se pojavile i igle za kravatu te prsluci s likom D. Starčevića.⁸⁹

Međutim, Khuen je uspješno preživio ovaj politički događaj i nastavio upravljati Hrvatskom puna dva desetljeća. Njegov je odlazak s političke scene bio rezultat vanjskopolitičkih okolnosti, a ne toliko unutrašnje političke snage Hrvatske. Uz to, jedna od posljedica „vritnjaka“ bilo je Khuenovo učvršćivanje na vlasti, a ujedno i njegov obračun s pravašima.

⁸⁶ J. Turkalj, *Senj i Senjani...*, 315-6.

⁸⁷ *Popis predmeta iz zbirke Hrvatskoga povijesnog muzeja za izlaganje u Hrvatskom saboru povodom Dana Hrvatskog sabora 30. svibnja 2013.*, www.sabor.hr/lgs.axd?t=16&id=24339, pristup ostvaren 9. kolovoza 2018.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ J. Turkalj, *Senj i Senjani...*, 315-6.

6. Zaključak

Saborski „vritnjak“ ne može se tumačiti bez činjenice da je čitavi politički život druge polovice 19. stoljeća u Banskoj Hrvatskoj bio obilježen Hrvatsko-ugarskom nagodbom. Kheun je ujedno postao hrvatskim banom kao osoba s misijom primjenjivanja i održavanja nagodbenih elemenata u zemlji. Nacionalni i integracijski proces u hrvatskim zemljama se sukobio sa stvaranjem Mađarske kao jedinstvene nacionalne države. U širem kontekstu govorimo o vremenu opće modernizacije društva i države, a između ostaloga i političkoga sustava. U Hrvatskom saboru djeluju tri ključne političke stranke: narodnjaci, mađaroni i pravaši, koji imaju jasno definirane političke ciljeve (tj. politiku) prema državnom sustavu, čime su definirali vlastitu političku kulturu. Međutim, politički život u takvom okružju definirala je politička kultura elite, koja je dosljedno vodila nagodbenu politiku. Modernizaciju političke kulture omogućili su drugi važni čimbenici poput širenja pismenosti, organiziranja političkih aktivnosti, ali i pojave novina kao tiskovnoga medija političkih stranaka. Bez svih ovih elemenata ne bismo mogli govoriti o političkoj kulturi Banske Hrvatske 80-ih godina 19. stoljeća.

Arhivska afera postala najvažnije političko pitanje u Banskoj Hrvatskoj sredinom 80-ih godina 19. stoljeća. Promicanju toga pitanja najbolje su doprinijela stranačka glasila, tj. novine, koja su bili prvi masovni politički medij. Time je arhivska afera nadišla parlamentarnu i stručnu razinu te postala predmet rasprava šire javnosti. Osim toga, javnost je uživo željela pratiti saborske sjednice, što je vlast nastojala spriječiti svim legalnim metodama. Fenomen koji je važan za istaknuti je pojava humorističko-satiričkih listova tijekom polovice 19. stoljeća, koji su unijeli dašak humora unutar sumornih političkih tema. Oni su neprijeporno utjecali na oblikovanje hrvatske političke kulture, koja je od toga vremena nastojala dobiti nepristrane vijesti s dozom satire.

Postavlja se i logično pitanje zašto je ugarskoj politici bila toliko važna arhivska afera. Ipak se ovaj slučaj nije skrivao od očiju političke i intelektualne javnosti, iako je za to bilo pokušaja osobito u režimskom tisku, ali i službenim saborskim zapisnicima. Bit je, dakako, u sadržaju arhivskih spisa. Oni predstavljaju primjere hrvatske državnosti i posebnosti unutar zajednice s Ugarskom, ali i Austrijom. Osim toga, nastali su isključivo na području Hrvatske i Slavonije. Stoga, praktično su morali biti izuzeti od dosega struke

koja bi iz njih mogla argumentirati hrvatsku pravnu i državnu posebnost unatoč politici dualizma.

Saborske su rasprave toga vremena predstavljale ciljeve političke kulture. One su dakako bile režimski vođene, čemu svjedoče, ponovno, i službeni zapisnici istih. No, veliki je problem takvim raspravama zadavala intelektualna politička elita. Prije svega ovdje treba istaknuti osim pravnika Grge Tuškana i povjesničara Tadiju Smičiklasa. Potonji je uspio na ogorčenje režima i na podršku opozicije toliko stručno i argumentirano raspravljati, a da mu tijekom govora nisu trebali dodaci kojima bi se politički dodvoravao nekoj od opcija. S druge strane prougarski političari u raspravama koriste *alienando*, sofističke i paralogističke metode, koje se direktno suprotstavljaju načinima razmišljanja hrvatske intelektualne političke elite. Cilj je prougarskih političara na sve moguće načine doći do željenih arhivalija, time se dodvoriti službenoj ugarskoj politici te načelno provoditi Hrvatsko-ugarsku nagodbu u praksi.

„Vritnjak“ je postao događaj prvorazrednoga značaja na samome početku Khuenova mandata. Tim je postupkom Stranka prava željela iskazati svu ogorčenost njegovim banovanjem. Na primjeru „vritnjaka“ možemo pratiti do koje se razine zaoštravao politički sukob; najprije govorimo o verbalnomu, a potom o fizičkomu obračunu. „Vritnjak“ je zaista fizičko nasilje i zbog toga je počinitelj morao biti kažnjen. Međutim, javnost taj postupak odobrava jer očigledno postoji uvjerenje o dubokoj nepravilnosti Khuenove vladavine. „Vritnjak“ je bio toliko važan i aktualan da ga službeni zapisnici uopće ne bilježe jer je prijetio tadašnjem kodeksu časti, o čemu govori M. Gross, a posljedično tomu i izuzimanjem Khuena s funkcije hrvatskoga bana. Dakle, „vritnjak“ je najvažnije praktično djelo hrvatske opozicije, a posebice Stranke prava, čime je izražena sva gorčina zbog otuđivanja arhivskoga blaga. Uz to, „vritnjak“ je bio odličan povod da Khuen isključi pravaše sa saborskih rasprava te ih optereti sudskim procesima. Nakon toga mogao je mirno provoditi svoju politiku. To je, posljedično po Stranku prava, kasnije dovelo do praktičnoga nesudjelovanja u političkom životu u Hrvatskom saboru. To je izazvalo „domino efekt“ pa je nemogućnost političkoga djelovanja uzrokovala visoki val nezadovoljstva unutar stranke. U konačnici, to je uzrokovalo brojna nejedinstva među članovima.

O autentičnosti ovoga događaja više uopće ne treba raspravljati jer je dovoljno dokaza koji idu u prilog istomu. Posebno je važno istaknuti nevjerojatnu brzinu pravosudnoga i kaznenoga procesa kojim je ovaj čin trebao biti osuđen i doveden na politički stup srama jer su bili osuđeni zbog javnoga nasilja. Ponovno, zbog sposobne hrvatske intelektualne elite, u ovom slučaju pravosudne, vlastima nije uspjelo proglasiti vritnjak zločinom već prekršajem u čemu je presudnu ulogu imao Hinko Hinković, čijemu liku i djelu u političkom kontekstu valja studioznije pristupiti u budućim istraživanjima. Uz to, po prvi puta se s afirmacijom političke kulture javlja i pojava predmeta koji veličaju neki (politički) čin. U ovomu primjeru to su srebrne čizmice, štap, razglednica i mnogi drugi promidžbeni predmeti čime je utrt put materijalnoj političkoj reklami pojedinih stranaka ili u ovomu slučaju pojedinaca. Ovi predmeti ujedno simbolički pokazuju oblikovanje stavova javnosti prema određenim političkim činovima čime definiraju vlastitu političku kulturu.

Saborski „vritnjak“ predstavlja temelj s kojega treba dalje proučavati političku kulturu Hrvatske. On je bio točka kulminacije očito već dugo postojećega nezadovoljstva. Razvoj političke kulture u Hrvatskoj do sada je neistražena tema hrvatske historiografije. S obzirom da nam je politološka znanost unaprijed priredila obrazac koji nam može poslužiti u stvaranju slike političke kulture u modernoj i suvremenoj hrvatskoj povijesti, povjesničarima se pružaju istraživanja s interdisciplinarnim pristupom.

7. Bibliografija

Izvori

a) Objavljeni izvori

1. *Glavna razprava proti nar. Zastupnikom dru. D. Starčeviću, J. Gržaniću i E. Kumičiću pred kr. sudb. Stolom u Zagrebu dne. 15 i sliedećih danah prosinca 1885.*, (preštampano iz „Slobode“), Tiskom Dra. D. Starčevića i drug., Zagreb, 1886.
2. Jakić, Antun (ur.), *Dnevnik Sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije god. 1861. I-III*, Zagreb, 1867.
3. Jakić, Antun (ur.), *Dnevnik Sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije god. 1865./7.*, Zagreb, 1867.
4. *Saborski dnevnik Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, godina 1884. – 1887.*, svezak I., Tiskarski zavod „Narodnih novinah“, Zagreb, 1887.

b) Novine kao povijesni izvor

Agramer Zeitung, Arkiv za šalu i satiru, Katolička Dalmacija, Narodne novine, Sloboda, Srijemski Hrvat, Tries, Vragoljan.

c) Mrežni izvori

1. S. v. *armales*, „Proleksis enciklopedija“, <http://proleksis.lzmk.hr/24375/>, pristup ostvaren 7. kolovoza 2018.
2. S. v. *Do ut des*, „Proleksis enciklopedija“, <http://proleksis.lzmk.hr/18086/>, pristup ostvaren 3. kolovoza 2018.
3. S. v. *Khuen Héderváry, Károly*, „Hrvatski biografski leksikon“, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=204>, pristup ostvaren 12. srpnja 2018.
4. S. v. *politička kultura*, „Hrvatska enciklopedija (Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža)“, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49235>, pristup ostvaren 22. lipnja 2018.
5. *Popis predmeta iz zbirki Hrvatskoga povijesnog muzeja za izlaganje u Hrvatskom saboru povodom Dana Hrvatskog sabora 30. svibnja 2013.*, www.sabor.hr/lgs.axd?t=16&id=24339, pristup ostvaren 9. kolovoza 2018.
6. *Povijesne kontroverze*, emisija 5. 10. 2017. o banu Khuenu Hedervaryju s dr. sc. Brankom Ostajmerom, <https://www.youtube.com/watch?v=ulAIMk1w3to>, pristup ostvaren 2. srpnja 2018.
7. S. v. *Starčević, David*, „Hrvatska enciklopedija (Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža)“, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=57832>, pristup ostvaren 7. kolovoza 2018.)
8. TV Kalendar, *Komorski spisi* (video snimka), <https://www.youtube.com/watch?v=HBBVgEV8W2E>, pristup ostvaren 12. srpnja 2018.

d) Znanstveni članci u časopisima

1. Heka, Ladislav, „Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati“, u: *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 37, no. 3, 2016.
2. Heka, Ladislav, „Hrvatski ban Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i hrvatsko nacionalo pitanje“, u: *Scrinia Slavonica*“, vol. 16, 2016.
3. Kolar, Mira, „Senjanin Josip Gržanić, pravaški političar, u obnovi Senja i Hrvatske, u: *Senjski zbornik*, br. 22, 1995.
4. Turkalj, Jasna, „Senj i Senjani u pravaškom pokretu 1880-ih godina“, u: *Senjski zbornik*, br. 30, 2003.
5. Vujčić, Vladimir, „Pojam političke kulture“, u: *Politička misao*, vol. 34, no. 4, 1998.
6. Vujčić, Vladimir, „Politička kultura: politička potpora (legitimacija, povjerenje, identitet)“, u: *Politička misao*, vol. 36, br. 3, 1999.
7. Zaradić, Radoslav, „O problemima arhivske službe u Hrvatskoj iz arhivističke perspektive“, u: *Hrvatska revija*, vol. 17, no. 2, 20

Literatura

1. Gross, Mirjana, *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*, Golden Marketing, Zagreb, 2000.
2. Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske – knjiga I.*, August Cesarec, Zagreb, 1989.
3. Karaman, Igor, *Industrijalizacija građanske Hrvatske*, ITP Naprijed, Zagreb, 1991.
4. Macan, Trpimir, *Povijest hrvatskoga naroda*, Školska knjiga, Zagreb, 1999.
5. Pavličević, Dragutin, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1980.
6. Perić, Ivo, *Hrvatska državotvorna misao u XIX. I XX. stoljeću*, Dom i svijet, Zagreb, 2002.
7. Polić, Martin, *Ban Dragutin grof Khuen-Hedervary i njegovo doba*, Vlastita naklada, Zagreb, 1901.

8. Šidak, Jaroslav, Gross, Mirjana et al., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*, Zagreb, Školska knjiga, 1968.
9. Valentić, Mirko & Čoralić, Lovorka (ur.), *Povijest Hrvata - druga knjiga - od kraja 15.stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
10. Verba, Sidney & Almond, Gabriel, *The Civic Culture*, Priceton University Press, Priceton, 1963.